

Hoe kan biologische landbouw bijdragen aan duurzame productie- en consumptiepatronen?

Samenvatting

Stassart P. and Mormont M., (ULG)

Jamar, D. and Stilmant D. (CRA-W)

Aertsens, J. and Van Huylenbroeck, G. (U Gent)

Allerlei sociaal-economische ontwikkelingen gaan gepaard met onomkeerbaarheden (bv. pad afhankelijkheid, technologische "lock-in", ...). Deze onomkeerbaarheden vormen één van de essentiële problemen bij het uitwerken van duurzame ontwikkelingsstrategieën. Dergelijke strategieën stellen dat het mogelijk is om productie en consumptieketens in al dan niet sterke mate te heroriënteren. Vanuit deze invalshoek, moet speciale aandacht besteed worden aan tweesprongen op het ontwikkelingspad van sectoren. Een dergelijke tweesprong houdt op een gegeven moment de keuze in ten gunste (of ten ongunste) van een bepaalde techniek/technologie.

De mogelijke bijdrage van de bio landbouw wat betreft duurzame ontwikkeling is bijgevolg tweevoudig: In de eerste plaats, kunnen de technieken die gebruikt worden beter scoren qua milieuvriendelijkheid en/of wat betreft sociale criteria. Ten tweede dient men zich af te vragen of de biologische landbouwmethode de diverse technische opties, en zo het bijkomende potentieel voor ontwikkeling vrijwaart voor de toekomst. Dit onderzoek concentreerde zich op deze twee kwesties. De context was die van de commercialisatie van biologisch rundvlees door de meer conventionele distributieketens.

Biologische landbouw geniet van bij de start een grotere legitimiteit dan de gangbare landbouw wat betreft duurzame ontwikkeling. Deze legitimiteit wordt erkend door het beleid via specifieke steunmaatregelen zowel op het Europese als Belgische niveau. Bovendien hebben verscheidene voedselcrisissen de interesse van de consument voor bio producten versterkt en hebben deze plots geleid tot een sterke groei van de biologische vleessector. Het directe gevolg van deze twee tendensen was de toetreding van nieuwe spelers in de markt, dit leidde tot de introductie van een nieuw type producent (Hoofdstuk 3.4), van de verkoop van deze producten via de meer gangbare en meer volumineuze distributiekanaal (Hoofdstuk 3.1), tot een nieuw type consument (Hoofdstuk 3.3), en tenslotte de toetreding van industriële verwerkers.

Deze nieuwe spelers hebben ook conventionele technieken en concepten geïntroduceerd. Dit bracht onduidelijkheid mee bij de bio consumenten en soms op lokaal niveau een hoger niveau van tolerantie bij de interpretatie van het

lastenboek inzake biologische landbouw. Bijzonder is dat de uitbreiding van de markt heeft geleid tot nieuwe producenten maar ook tot transformaties van de ketens: een verhoogde concurrentie, de introductie van de grootdistributie en hieraan gekoppeld ook nieuwe consumenten. Deze transformaties veranderen ook de relaties tussen de partners in de keten. Dit fenomeen, is vergelijkbaar met wat in de "Fair Trade" sector gebeurt. Met name het proces van "conventionalisering" van de organisatorische en technische normen. Dit proces is niet zonder potentiële gevolgen voor de duurzaamheid van de keten, in termen van zowel de capaciteit om milieunormen na te leven als de capaciteit om een technisch en sociaal alternatief te ontwikkelen (bvb. duurzame productiesystemen).

We toonden ook aan dat de groei van de markt en de biologische omschakelingspremies nieuwe producenten heeft aangetrokken naar de bio sector (Hoofdstuk 3.4), maar een deel van hen introduceerden technische productiemodellen uit de conventionele sector die in min of meerdere mate conflicteren met de biologische normen. Dit incorporeert het risico dat de milieuvoordelen die de oorspronkelijke biologische productie inhoudt, in de toekomst niet meer zullen mogen geclaimd worden. Met andere woorden, conventionalisering van de biologische landbouw in deze specifieke sector houdt het gevaar in dat ook minder wenselijke concepten worden geïntroduceerd.

Tijdens dit proces van groei en conventionalisering is het precies de duurzaamheid van de keten die op het spel staat. Dit betreft zowel de impact op het milieu als de capaciteit om als autonoom systeem te blijven bestaan. Onze benadering was meer dan een evaluatie van productiepatronen, benaderd vanuit normen of indicatoren. We streefden ernaar om het ontwikkelingspad van de ketens binnen de sector te begrijpen: hoe deze zich ontwikkelden en veranderden. Één theoretisch principe stuurde deze analyse, met name de overtuiging dat technieken, organisatorische normen, strategieën en de marktspelers geen onafhankelijke entiteiten zijn maar dat zij juist verbonden zijn en op elkaar inspelen binnen bepaalde configuraties of opstellingen. Dit maakt dat de ontwikkelingspaden onlosmakelijk beïnvloed worden door de sociale en technische evoluties binnen de sector.

We onderzochten zo de werking van de ketens met behulp van twee belangrijke hypothesen. Waar vanuit een economisch perspectief vooral de organisatievormen en transacties werden bestudeerd binnen de ketens, is binnen het hele project de keten ook verder uitgebreid naar de beide uiteinden (runderen en consumenten). We hebben ten eerste snel vastgesteld dat het beeld dat de producenten en de distributeurs hebben over de bio consumenten een sleutelprobleem vormt binnen de werking van de ketens. Een tweede belangrijk punt is het feit dat de vleesproductie gebeurt met levende wezens waarbij het voor de landbouwers van belang is na te gaan wat de mogelijkheden zijn in de omgang met deze dieren en dit niet enkel vanuit een technische benadering maar ook vanuit een "ecologische" invalshoek. Zonder twijfel is één van de andere uitdagingen van het onderzoek naar duurzame ontwikkeling de noodzaak om het studiegebied te verbreden, wat bijna noodzakelijkerwijze een multidisciplinaire benadering vereist. Gelijktijdig rekening houden met het gedrag van het vee, de weilanden, de actoren in de sector en de consumenten verhoogt duidelijk de complexiteit van het onderzoek. Deze brede invalshoek verhoogt echter eveneens het aantal keuzes die binnen de sector kunnen genomen worden op cruciale vertakkingen op het ontwikkelingspad.

Met dit uitgangspunt - met name enerzijds het onderzoek naar tweesprongen en onomkeerbaarheden en anderzijds het verbreden van het studiegebied ter integratie van het ecosysteem en de zienswijze van consumenten - moesten we van de zuiver deterministische benadering afstand doen, aangezien we juist probeerden om de mogelijke ontwikkelingspaden te identificeren waartussen moest gekozen worden. Het gevolg van deze epistemologische positie is dat de ontwikkeling moet beschouwd worden zowel als een autonoom proces waarin de mogelijkheden moeten geopenbaard worden en anderzijds als een vrijwillige keuzeproces die verschillende ontwikkelingspaden blootleggen. Dat is uiteindelijk de zin van dit onderzoek: de verschillende ontwikkelingsmogelijkheden identificeren vanuit zowel sociaal-economisch als technisch standpunt.

Dit heeft ook geleid tot de gehanteerde onderzoekstechniek, die benoemd wordt als "interventieonderzoek". Het identificeren en zelfs testen van mogelijke ontwikkelingen in een complex netwerk van relaties impliceert de behoefte om minstens enkele actoren van de sector nauw bij het onderzoek te betrekken. Om zo niet alleen de factoren te begrijpen die verbonden zijn met een bepaalde ontwikkeling maar ook de opeenvolgende stappen die deze actoren zetten. Dit impliceert wel dat het onderzoek intervenueert in de realiteit. Bij een dergelijke benadering wordt vertrokken van een diagnose waarin de standpunten, vragen, verwachtingen van de actoren belangrijke ingrediënten zijn. En deze zijn evenzeer van belang voor de realisatie van het interventie-onderzoek als de onderzoeksvragen die de onderzoekers zelf belangrijker vinden. Samengevat kan men stellen dat het er bij een dergelijk onderzoek om gaat vooral de keuzemomenten bij de actoren in het licht te stellen en daaruit te leren.

De studie van de meer uitgebreide keten heeft ons toegelaten om aan te tonen dat de uitwisselingen, contracten en de transacties tussen partners gekaderd zijn binnen een reeks overtuigingen en normen die al dan niet werden gedeeld. Dit referentiekader bepaalt in sterke mate de handelswijze en relaties tussen spelers en eveneens de vragen die ze zich stellen. Wanneer de toekomst van biologische ketens wordt bekeken, is het belangrijk om rekening te houden met de zeer moeilijke verenigbaarheid tussen de normen voorgeschreven in het biologische lastenboek enerzijds en het conventionele kader waarop nieuwe toetreders zich vaak baseren. Dit referentiekader bestaat hoofdzakelijk uit een definitie van het product, dat zelf is verbonden met een bepaald beeld over de consumenten, maar ook met de competenties van de producenten en verwerkers (hun know-how in het opkweken, vetmesten, respectievelijk versnijden van het vlees). Deze quasi-onverenigbaarheid tussen het bio lastenboek en het conventionele referentiekader kan ook leiden tot wantrouwen tussen actoren. Hierdoor kan er in een dergelijke sector in ontwikkeling niet alleen een onzekerheid bestaan over het te ontwikkelen product maar ook over de loyaliteit van de partners, waarbij mogelijk een moeilijk te doorbreken vicieuze cirkel ontstaat.

Onze onderzoeksbenadering moest bijgevolg ontwikkeld worden op verschillende niveaus. Enerzijds, was het nodig te vertrekken van de vragen die door de actoren in de keten werden gesteld waarbij hun visie moest begrepen worden om vervolgens gebieden te identificeren waarbinnen (onderzoek)acties zouden kunnen verricht worden. Anderzijds was het nodig om een (onderzoeks)kader te scheppen dat de actoren van de sector integreerde en waarbinnen banden konden gesmeed

worden en voldoende vertrouwen kon groeien om het onderzoek te verrichten. In een dergelijk complexe context is het praktisch uitgesloten om alle problemen/vragen die heersen bij de actoren en de onderzoekers gelijktijdig aan te pakken. Het was daarentegen nodig deelgebieden te identificeren waarin van bepaalde kwesties de afzonderlijke stappen zouden kunnen worden behandeld, als afzonderlijke bouwstenen bij een reconstructie.

Al de onderzoeksacties binnen het project kunnen worden samengevat rond drie hoofddomeinen. Dit wordt hieronder verder toegelicht.

Het eerste onderzoeksdomein betreft de kwalificatie van het product, waarbij er een duidelijke link is naar de wensen van de consumenten. Het was essentieel om de consument op een nieuwe manier te benaderen: noch als een passieve ontvanger van marketing trucs, noch als de "klant is koning" waarvoor de producenten slechts slaafse leveranciers zijn. De consument handelt reagerend op signalen over het product. Dit kunnen signalen zijn inzake gezondheidsaspecten van het product, de oorsprong ervan, de gastronomische waarde, of zelfs ermee verbonden maatschappelijke waarden. Vanuit een duurzaamheidsperspectief is het bijgevolg belangrijk een systeem te construeren dat zowel signalen geeft aan de consument als feedback geeft over de reacties van de consument. We konden de hypothese bevestigen dat in dit geval het rundveeras een essentieel punt was binnen de overeenkomst die tussen de actoren binnen de sector werd gemaakt. Via het ras kan er immers een link gelegd worden tussen de biologische productie, gezondheid, milieuvriendelijke productie en smaakeigenschappen van het vlees. Het concept van het ras binnen de overeenkomst werd geïntroduceerd en moet verder ontwikkeld worden uitgaande van het idee dat de consumenten kunnen bijleren maar ook zelf kunnen signalen geven aan de toeleveringsketen (in een soort van rudimentaire onderhandeling).

Het tweede onderzoeksdomein hebben we aangeduid als "de kwalificatie-overeenkomst" die verondersteld was om de organisatie van de keten te sturen. Voor een product waarvan de kwaliteitsnormen zijn vastgelegd bepaalt deze kwalificatie-overeenkomst de mate van bekwaamheid en verplichtingen van de partners in de keten. In dit geval was het een kwestie te bepalen: (i) wat de verantwoordelijkheden waren van respectievelijk de rundveehouders, de verwerker en de distributeur; (ii) hoe en door wie een rechtvaardige en flexibele productieplanning onder de producenten kon worden georganiseerd. In dit verband konden we aantonen dat de organisatie van dergelijke relaties kan en moet steunen op procedures en concrete instrumenten die een rechtvaardige manier van werken toelaten. Dit is aangetoond door voorstellen te lanceren en te bespreken met de actoren van de sector. Maar we beklemtoonden ook het feit dat er in de praktijk nood is aan een formeel kader dat voor de bio producent de nodige verantwoordelijkheden en competenties vastlegt.

Op dezelfde manier is er in de relatie met de consumenten een gebrek aan een kader. Hier raken we aan de problematiek van een groeiende kloof tussen de zuiver bedrijfseconomische kant van de productie en anderzijds de ambitie van de biologische landbouwsector die niet kan blijven voortbestaan zonder zich te rechtvaardigen door ander vormen van meerwaarde te creëren voor de maatschappij, bijvoorbeeld op sociaal of milieuvlak. De economische mechanismen (steun en premies) volstaan niet om ketens te laten ontwikkelen en

functioneren, wanneer zij andere ambities hebben om erkend te worden in hun meerwaarde. In deze context is het interessant te verwijzen naar Sen die opmerkt dat "the use of incentives and private calculations of personal gains and profits may well enable efficiency gains, but this might end up being brought at the cost of undermining general values that support mutual help and cooperation"¹.

Het derde onderzoeksdomein bestond uit meer "wetenschappelijk" of beter "meer technisch" onderzoek dat ernaar streefde om de technische transformaties te onderzoeken die zouden leiden tot een compatibiliteit tussen de economische eisen van de keten enerzijds en de biologische normen anderzijds. Concreet hebben we gekozen om (1) de problematiek van de diervoeders te bekijken (% ruwvoeder) en (2) de mogelijke systemen om parasitisme te controleren in de situatie dat het bio lastenboek de behandelingen met anti-parasitaire producten sterk beperkt. Deze topics werden gekozen om twee redenen: ten eerste gaat het om twee zeer belangrijke punten in de biologische rundveehouderij en ten tweede zijn zij hoogst significant voor de consumenten en zo voor de productdifferentiatie op de markt. In het eerste geval, baseerden we ons op een experimenteel ontwerp dat ons toeliet aan te tonen dat andere voedersystemen, die het gebruik van ruwvoeder promoten (ten nadele van krachtvoeder) kunnen toegepast worden, maar dat zij in de praktijk botsen tegen enerzijds de noodzaak om dit in een vroeg stadium aan te leren aan de dieren en anderzijds tegen de organisatie van de keten die er in dat geval mee zou moeten instemmen om bepaalde kwaliteitsnormen van het eindproduct te herzien. Het tweede geval ging over het beheer van de parasieten en werd behandeld door middel van "leergroepen" die landbouwers, dierenartsen, en onderzoekers samenbrachten op het landbouwbedrijf. De graad van parasitisme is nauw verbonden met de manier waarop de weilanden worden gebruikt. Het is belangrijk dat deze problematiek op een dieper niveau niet enkele kijkt naar de relatie tussen rund en parasiet, maar naar de volledige ecologische cyclus van parasiet, weiland, dier en kudde. Met andere woorden het laten vallen van de preventieve behandeling van parasieten via het gebruik van geneesmiddelen, impliceert het laten varen van de wens om alle parasieten uit te roeien en te vervangen door een systeem van coexistentie van parasieten in het dier in combinatie met een gebalanceerd weilandbeheer op een niveau dat niet leidt tot schade aan de gezondheid of prestaties van de kudde. Dit inzicht gaat vooraf aan de experimentele benadering en vereist bijgevolg zowel experimentele als praktische bevestiging, maar het liet ons toe de hypothese te bevestigen dat de ontwikkeling van een duurzame keten ook betekent dat er soms een herdefiniëring nodig is van de relatie tussen de ketenactoren en de omgeving, hier concreet het verband tussen de gecombineerde competenties van de landbouwers in relatie tot het gedrag van de kudde. Deze twee werkdomeinen illustreren hoe verschillende disciplines en onderzoeksmethoden gecombineerd werden in dit multidisciplinair onderzoek.

De primaire doelstelling van dit onderzoek situeerde zich op gebied van de methodologie. De resultaten betreffende de biologische keten, in hun beperktheid, zijn vooral lonend omdat zij tonen hoe het onderzoek naar duurzame productie en consumptiewijzen kan worden ontworpen en uitgevoerd. Hierbij is het belangrijk dat

¹ Sen A (2000)"What Difference Can Ethics Make?" In Lecture at the International Meeting on "Ethics and Development" of the Inter-American Development Bank in collaboration with the Norwegian Government.

men zich realiseert dat een productie-consumptie keten, wanneer men ze beschouwt als een samenstelling van technieken, kennis, normen, en identiteiten, niet steeds op een unieke rechte manier zal ontwikkelen vertrekkende van bepaalde vragen van "de consument" die zich vertalen in concretisaties binnen de keten die op hun beurt hun impact hebben op het milieu, als één van de dragers van de productieketen.

Er is eerder sprake van verschillende realiteiten en motivaties in een reeks van socio-technische knooppunten die onderling zijn verbonden. De techniek om de parasieten te beheersen verstrekt een goede illustratie van deze band tussen de technische kennis inzake diergeneeskunde, voederpraktijken en eisen betreffende het eindproduct, waarbij er zowel input is van landbouwkennis als input via de vragen en eisen die consumenten stellen. De meer gebruikelijke wetenschappelijke benadering - van de toegepaste wetenschappen - behandelt elk van deze knooppunten afzonderlijk. Hierbij isoleert men de beperkingen die dan als exogeen worden beschouwd om zo een duidelijk begrensd onderwerp te kunnen bestuderen. Als men dan rekening houdt met bijvoorbeeld de vragen van de consumenten, veronderstelt men een vaste referentiesituatie, die het onderzoek naar de mogelijke "eindproducten" en de corresponderende productiewijzen vereenvoudigt. Het gevaar van een dergelijke benadering is dat op het moment dat men een visie van een consument in het model opneemt, men gelijktijdig een aantal gevolgen van die keuze externaliseert.

In onze methodologische benadering was het essentieel te vertrekken van een gedeelde diagnostiek van het onderwerp van onderzoek. Deze diagnostiek openbaarde diverse wegen voor onderzoek evenals via uitwisselingen met de actoren van de sector, wegen voor actie. Bij deze aanpak wordt een belangrijke plaats gegeven aan de actoren, hun standpunten en vragen in de zin dat hun visie en vragen ook mogelijke onderzoeksvragen of acties openbaren. Maar, de onderzoekers, die in dit geval focussen op aspecten inzake duurzame ontwikkeling, moeten trachten voorrang te verlenen aan de benaderingen die voor hen het meest relevant zijn. Men is bijgevolg niet in een situatie waarin de onderzoekers moeten antwoorden op vragen van de actoren, maar ook niet in een situatie waar de actoren in de sector moeten trachten te antwoorden op vragen van de onderzoekers. We kunnen eerder spreken, van (een reeks) transacties tussen partners met interesses die verschillen, maar via het onderzoek mogelijk kunnen samenkomen.

Een tweede methodologisch principe is dat we ervan zijn uitgegaan dat de kennis en de relaties van de actoren elkaar wederzijds beïnvloeden. Met andere woorden, enerzijds konden sommige vragen enkel aan het licht komen wanneer de relaties tussen actoren wijzigden, en meer bepaald vooral verhoudingen van vertrouwen of gelijkheid, anderzijds konden wijzigingen in de kennis ook reorganisatie van de keten met zich meebrengen. Dit was bijzonder waar voor de kennis gerelateerd met de consument. Dit principe werd goed geïllustreerd in ons onderzoek.

Het onderzoek werd tenslotte geleid door een derde principe, namelijk dat de verschillende onderzoeksdomeinen die hierboven werden genoemd verenigbaar moesten zijn. En dit was enkel mogelijk door constant verbindingen te leggen tussen verwezenlijkingen of nieuwe inzichten in één gebied en vragen of vooruitgang op een ander gebied. Op die manier zijn bij het onderzoek naar meer technische

punten ook belangrijke vragen beantwoord over de keten en de duurzaamheid ervan. Bijvoorbeeld, de vragen met betrekking tot parasietbeheer of de voederschema's hebben ook antwoorden gegeven op essentiële vragen inzake beweiding (volgens het biologisch lastenboek) en anderzijds op vragen die voor consumenten relevant zijn.

Met deze drie principes geloven we dat we een methodologie hebben ontwikkeld die specifiek is voor het stellen van onderzoeksvragen inzake duurzame ontwikkeling. Deze methodologie maakt het effectief mogelijk om twee essentiële vereisten te vervullen, namelijk (1) het openhouden van verschillende technische opties om zo onomkeerbare keuze te vermijden en (2) het gelijktijdig beschouwen van criteria inzake ecologie, efficiëntie en rechtvaardigheid. Ons onderzoek toont aan dat deze drie dimensies van duurzame ontwikkeling niet afzonderlijk kunnen aangepakt worden. In tegendeel, zij moeten gelijktijdig worden aangepakt, door resoluut de socio-technische complexiteit te onderkennen. In dit verband is de veeteelt een uitstekend onderzoeksdomein om licht te werpen op de subtiele en vaak verborgen verbanden tussen het natuurlijke milieu en het technologisch milieu enerzijds, en tussen ecologie en maatschappij anderzijds. De deconstructie van wat bij vroegere keuzes werd vergeten, is bijgevolg een noodzakelijke voorwaarde voor de reconstructie van duurzame ketens.

Deze sociale deconstructie is beloftevol vanuit duurzaamheidsperspectief maar delicaat in termen van de onomkeerbaarheid van de relaties die hierbij onvermijdelijk worden gewijzigd. Ze komt echter niet toevallig voor maar vereist voorwaarden en een gepaste methodologie. Ons onderzoek heeft deze helpen verfijnen. In elk geval, vraagt deze vorm van onderzoek een bijzondere inspanning van de betrokken onderzoekers, die herhaaldelijk een slingerbeweging moeten maken tussen enerzijds een oprechte betrokkenheid die nodig is bij het interventie-onderzoek en anderzijds het nemen van afstand wat voor de objectiviteit van het wetenschappelijk onderzoek onontbeerlijk is.